

EENMALIGE UITGAVE TER GELEGENHEID VAN DE RECONSTRUCTIE VAN DE JASBANK IN HOEK VAN HOLLAND ■ 2021-2022

ONSTUITBAAR EN GELIEFD

C.F. Jas was een van de belangrijkste publieke figuren uit de geschiedenis van Hoek van Holland. Van 1914 tot 1935 bekleedde hij de functie van ‘commissaris’ van de Rotterdamse wijk die Hoek van Holland nog steeds is. Hij deed dat met zó veel verve en hij was zó populair dat hij gold als ‘tweede burgemeester’.

Cornelis Francois Jas werd 1875 geboren in Beusichem. Hij begon zijn carrière op de gemeentesecretarie van Sliedrecht en was later ambtenaar op de secretarie te Leeuweradeel.

Van 1902 tot 1913 was hij burgemeester van het Groningse plaatsje Nieuwe Schans, vlakbij de Duitse grens.

Toen in 1914 de Eerste Wereldoorlog uitbrak, werd Hoek van Holland (gemeente ‘s Gravenzande) door zijn strategische ligging aan de monding van de Nieuwe Waterweg geannexeerd door Rotterdam; ondanks de afstand van dertig kilometer ging men het dorp vanaf dat moment beschouwen als nieuwe wijk van die stad. In 1914 werd in de zogenoemde ‘Annexatiewet’ bepaald dat de Rotterdamse burgemeester een speciale ambtenaar moest aanstellen die belast zou worden met de uitvoering van wetten, algemene maatregelen van bestuur en verordeningen; hij was rechtstreeks verantwoording verschuldigd aan de burgemeester, maar had een grote zelfstandigheid. Ook was deze ambtenaar hoofd van de Burgerlijke Stand, en hij had de bijzondere functie van Strandvonder.

De keuze viel in 1914 op C.F. Jas, die door zijn positie als burgemeester van een Groningse grensgemeente al de nodige ervaring had opgedaan

COMMISSARIS VAN DE
BURGEMEESTER VAN ROTTERDAM
C.F. JAS (1875 – 1968)

met allerlei ‘grenskwesties’ – iets wat hem goed van pas kwam in Hoek van Holland, met zijn internationale trein- en bootverbindingen.

VOORTVAREND

Hoek van Holland, in 1864 ontstaan door het graven van de Nieuwe Waterweg, was rond 1900 nog steeds een soort nederzetting gebleven. Tijdens het jarenlange bestuur van ‘s-Gravenzande was het dorp sterk verwaarloosd. Praktisch alle openbare voorzieningen ontbraken. Er waren huizen gebouwd, maar tussen die huizen lagen meestal modderpaden, en er was nauwelijks straatverlichting.

Jas ging voortvarend te werk. Vanaf het moment van zijn aanstelling heeft de nieuwbakken commissaris zich gestort op de aanleg van straten, riolering, waterleiding en openbare verlichting.

Nieuwe woningbouw werd gerealiseerd, waaronder in 1926 de wereldberoemde ‘Oud-woningen’ en een school voor openbaar lager en mulo-onderwijs.

Aan het eind van de Eerste Wereldoorlog werd op Jas’ initiatief in het kader van de werkverschaffing een park met twee grote bosvijvers aangelegd, de ‘Hoekse Bosjes’ ook wel de ‘Bosjes van Jas’ genoemd. Een wandel en recreatie gebied voor de Hoekse bevolking, waar ook openluchtconcerten werden gegeven.

Het dagjestoerisme naar Hoek van Holland was rond 1900 opgekomen, en in 1920 werd de hele particuliere strandexploitatie door de gemeente overgenomen en ontstond de term ‘Rotterdam aan Zee’.

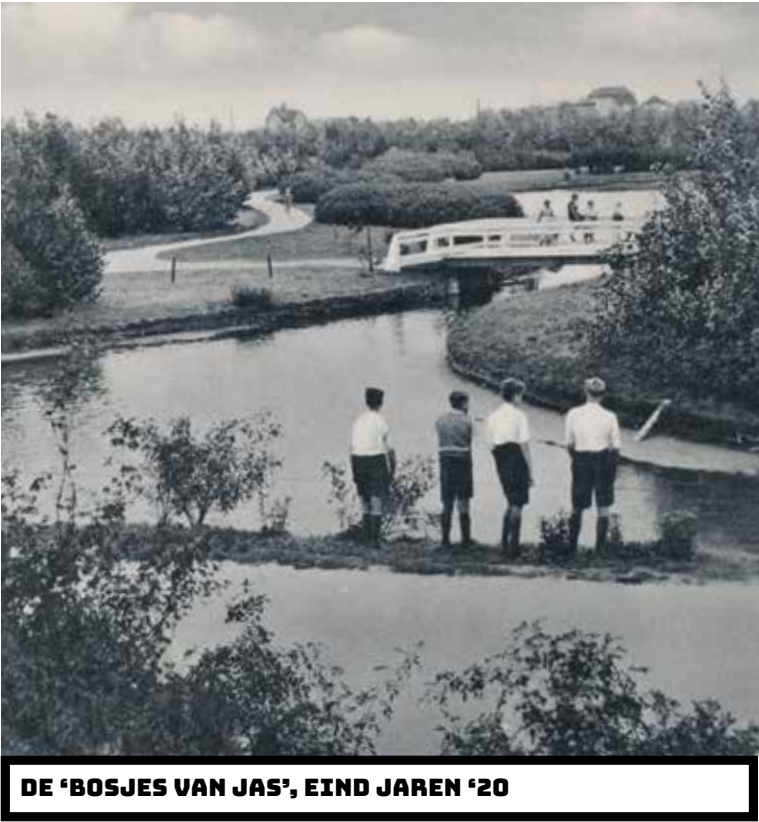
De onstuitbare Jas werd voorzitter van de strandcommissie. In 1922 en de jaren daarna werd die exploitatie uitgebreid met het kampeerterrein en het zogenoemde ‘Huisjeskamp’.

INHOUD

- 1 Commissaris Jas: onstuitbaar en geliefd
- 2 De Jasbank: de Stijl en het Nieuwe Bouwen
- 3 Het Jashuis en de Nieuwe Haagse School
- 3 De Jasbank nu
- 4 Jasbank typografie: een reconstructie
- 4 Architect Baas in de Hoek

HET ECHTPAAR JAS BIJ DE AANGEBODEN BANK, 1935

SPREEKUR

Het strandbezoek steeg vanaf de jaren twintig explosief en dat zorgde soms voor problemen. Het kwam regelmatig voor dat de politie onder leiding van de commissaris het strand moest schoonvegen in verband met zoals dat toen werd genoemd ‘baldadige jeugd’ en openbare dronkenschap.

Hoek van Holland was – in tegenstelling tot de veelal kerkelijke gemeenten van het Westland – een soort vrijplaats met een zekere internationale allure en opvallend veel cafés.

In de jaren dertig raakte de algemene crisis ook Hoek van Holland. Het aantal werklozen van 250 op een inwoneraantal van 3500 was extreem hoog. Belangrijke bedrijven, zoals de toenmalige export-slachterijen lagen stil.

Jas was naar verluid een beminnelijk en sociaal bewogen man, altijd bereid de Hoekse bewoners met raad en daad te helpen, en daardoor had hij ook altijd een druk spreekuur. Daarnaast bleek hij een begenadigd spreker bij officiële gebeurtenissen. Jas was zeer geliefd onder de Hoekse bevolking.

STIJGENDE ERGERNIS

Toch nam in de loop der jaren de kritiek op commissaris Jas toe. Ambtenaren in moederstad Rotterdam zagen met stijgende ergernis dat de in Hoek van Holland zo populaire commissaris zich steeds meer ontpopte als een tweede burgemeester, en dat was natuurlijk niet de bedoeling. Daarbij speelde ongetwijfeld Jas’ onverzettelijke en standvastige ‘no nonsense’-karakter een rol.

Uiteindelijk werd er een min of meer elegante oplossing gevonden. In 1935 ging Jas ten gevolge van ‘bezuinigingsmaatregelen’ met vervroegd pensioen. Bij zijn afscheid werd hem namens de Hoekse bevolking een stenen monument aangeboden: de ‘Jasbank’, geplaatst aan de rand van ‘zijn’ Hoekse bosjes, de ‘Bosjes van Jas’. Dat was het enigszins ongemakkelijke en niet geheel onomstreden einde van het twintigjarig bewind van commissaris Jas. Als laatste blijk van erkentelijkheid werd tegenover zijn vroegere ambtswoning een straat naar hem genoemd: de Commissarisweg, die tegenwoordig de Commissaris Jasweg heet.

Daarna werd het stil rond Jas. Hij verhuisde met zijn gezin naar Bilthoven, waar hij op 5 augustus 1968 is overleden. In verschillende landelijke dagbladen verscheen een kort nieuwsbericht – wat aanleiding was om vraagtekens te zetten bij de gang van zaken rond zijn vervroegde pensionering. Dit heeft echter niet geleid tot een mogelijke vervolprocedure. De commissaris zelf is naar verluidt nooit meer teruggeweest in Hoek van Holland.

Wat rest is geschiedenis en een paar tastbare herinneringen aan een opmerkelijk en toch ook wat raadselachtig persoon.

Frank Dam

DE JASBANK, DE STIJL EN HET NIEUWE BOUWEN

In Nederland wemelt het van de nuttige monumenten: bouwsels die bedoeld zijn om te gedenken, maar die er een praktisch doel bij kregen.

Opvallend vaak is dit doel zitten: Nederland telt vele ‘gedenkbanken’. Zelfs het belangrijkste monument van Nederland, het Nationaal Monument op de Dam in Amsterdam ontsnapte niet aan de Nederlandse drang naar nuttige monumenten en is voorzien van een lange, halfronde bank rondom de pyloon.

Ook de door de architect G.W. Baas (1897-1977) ontworpen Jasbank in Hoek van Holland 1935 is een bouwsel dat in dienst staat van het zitten. De Jasbank, een compositie van enkele vlakken, kubus en een balk die als bloembak dient, lijkt namelijk op een Proun, (spreek uit Prooen) zoals de Russische kunstenaar-architect El Lissitzky (1890-1941) zijn architectonische schilderijen en tekeningen van omstreeks 1920 noemde. Lissitzky beschouwde zijn ‘Prounen’, een Russisch acroniem voor ‘Project ter bevestiging van het nieuwe, als overstapstations van schilderkunst op architectuur’. Met zijn Prounen liet hij zien hoe architectuur kon worden gemaakt van de abstract-geometrische vormen die op de ‘suprematistische’ schilderijen van zijn leermeester Kazimir Malevitsj (1879-1935) rondzweven in een eindeloze witte ruimte.

Toen de oprichter van De Stijl Theo van Doesburg (1883-1931) de Prounen in 1922 voor het eerst zag, stelde hij onmiddellijk vast dat Lissitzky hiermee het zweven in de architectuur had geïntroduceerd. ‘Prounen rusten niet op de aarde maar bewegen in de lucht’, schreef hij in zijn tijdschrift De Stijl.

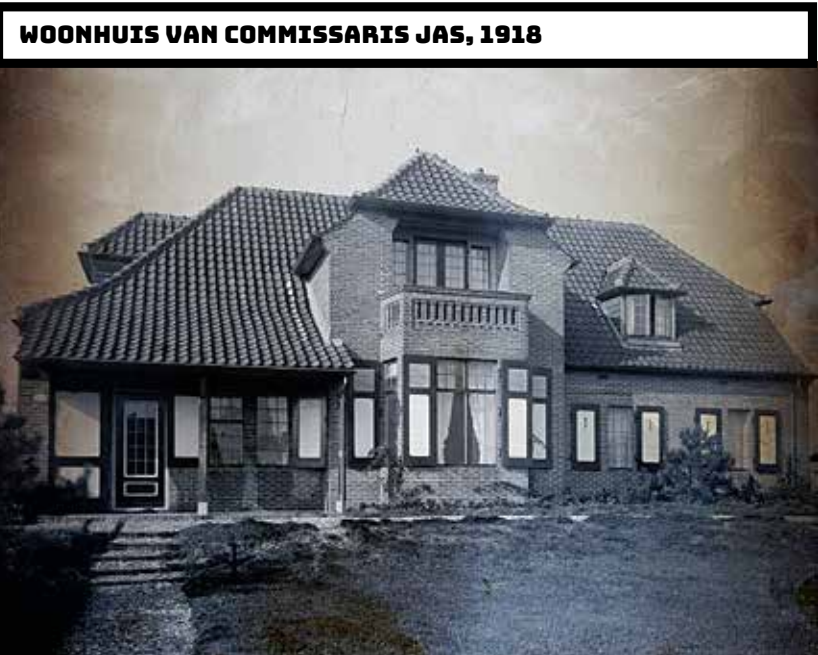
De Jasbank verraadt dat Baas in ieder geval de architectuurontwerpen van Van Doesburg kende. Het muurtje, het grootste element van de gedenkbank, liet hij metselen van gele strengpersstenen en op het vloertje werden rode plavuizen gelegd. Hiermee gebruikte Baas twee van de drie primaire kleuren die Van Doesburg ook in zijn architectuurontwerpen toepaste. Ongetwijfeld wilde hij ook blauw, de derde primaire De Stijl-kleur in de Jasbank verwerken. Maar omdat ongeglazuurde blauwe bakstenen niet bestaan, werden de zijmuren van blauw-paarse plintklinkers gemaakt. Baas heeft het zwevende aspect versterkt door de zitting van de bank iets uit te laten kragen. ‘Uitkragingen’ zijn het middel bij uitstek om een bouwdeel te laten zweven.

Onder de bovenste rijen blauw-paarse stenen waarop de plaat van Zweeds gusta-marmer rust, zit nog een uitsparing die het bankje nog meer doet zweven.

Het is niet uitgesloten dat Baas, behalve behalve Van Doesburgs ontwerpen ook de Prounen van Lissitzky kende. Baas werkte 1924 tot 1932 bij het architectenbureau van Brinkman en Van der Vlugt, de pioniers van het Nieuwe Bouwen die onder meer de Van Nellefabriek in Rotterdam ontwierpen. In de jaren 1926-1928 was een van zijn collega’s Mart Stam, de architect die in 1926 met zijn achterpootloze stoel het ‘zitten op lucht’ had uitgevonden. Een van de inspiratiebronnen voor zijn zwevende stoel was het werk van Lissitzky, met wie Stam in de jaren 1924-1926 in Zwitserland samenwerkte. In een boek over Lissitzky herinnerde Stam zich de Prounen als een soort Jasbank: ‘composities van vlakken en volumes waarin de ruimte zich in drie richtingen uitbreidt’. Het was alsof je schuin van boven op de Prounarchitectuur keek, voegde hij eraan toe, precies zoals een staande bezoeker nu de Jasbank ziet.

Niet alleen in de Jasbank speelt het zwevende aspect een rol, maar ook in Baas’ magnum opus, de Villa Chabot in Rotterdam uit 1938. De villa, die hij samen met Leonard Stokla (1893-1983) bouwde heeft hij een spectaculair zwevend balkon gegeven. Als een klein ruimteschip van aliens die de aarde bezoeken, hangt het aan het hoofdvolume van de witte villa.

Bernard Hulsman

HET JASHUIS EN DE NIEUWE HAAGSE SCHOOL

Het Jashuis, de zogenoemde ‘burgemeesterswoning’ aan de ‘s-Gravenzandseweg 259 in Hoek van Holland is in opdracht van commissaris C.F. Jas ontworpen en gebouwd in 1916-1917; en was tijdens Jas’ ambtsperiode tot 1935 zijn privéwoning.

De architecten van het Jashuis waren A.P. Smits en H. Fels, die van 1904 tot 1920 een bureau in Den Haag hadden. Hendrik (Henk) Fels (1882 - 1962), maar ook zijn jongere broer Jacobus Barend (Koos) Fels (1889 - 1982), waren belangrijke vertegenwoordigers van de architectuurstijl De Nieuwe Haagse School, die zich kenmerkte door een strakke vormgeving en luxueuze uitvoering.

Hendrik Fels ontwikkelde een eigen interpretatie van de Engelse landhuisstijl, de zogenoemde ‘cottagestijl’. Voor de gegoede burgerij ontwierp hij in Den Haag, Wassenaar, Warmond en Noordwijk, tot 1920 samen met Smits, daarna onder eigen naam, diverse woon- en landhuizen, maar ook scholen en openbare gebouwen. Het Jashuis blijkt, achteraf gezien – vergeleken met de gigantische woonhuizen in de Haagse Vogelwijk en Wassenaar – toch een ietwat bescheiden uitvoering van die Nieuwe Haagse School.

Van de periode na het vertrek van commissaris Jas is weinig bekend, behalve dat het huis tijdens de oorlog diende als woonhuis van een Duitse officier. Na de oorlog werd het Jashuis door het Engelse leger geconfisciseerd en tot 1961 – de opheffing van het Engelse garnizoen, het ‘Transit Camp’ – woonde er een Engelse officier met zijn gezin. Vervolgens werd het door een projectontwikkelaar aangekocht, en na een lange periode van leegstand werd het in 1970 gekraakt door Hoekse jongeren, en datzelfde jaar op last van politie en gemeente ontruimd. In 1972 werd het als praktijk- en woonhuis gekocht door een huisarts. De laatste bewoner is voormalig tandarts N. Fokkens.

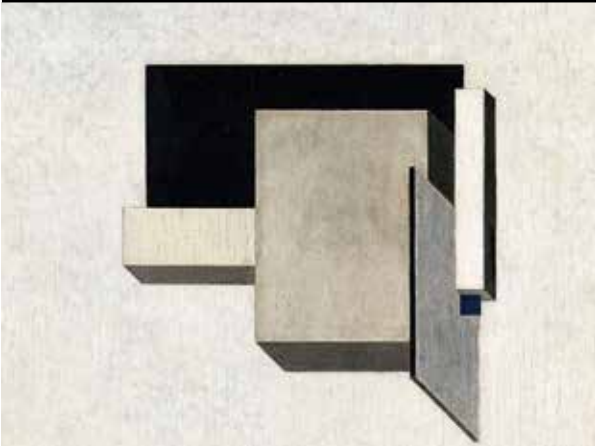
Frank Dam

DE JASBANK NU

De Jasbank stond oorspronkelijk bij de ingang van de Hoekse bosjes aan de Doornstraat. Vanwege herhaald vandalisme is in de jaren negentig besloten het monument te verplaatsen naar een meer zichtbare locatie aan de Schelpweg. Tijdens die verplaatsing is de bijbehorende gedenksteen beschadigd.

Uit recent onderzoek blijkt dat de bank een ontwerp is van de bekende architect Gerrit Willem Baas. Dat was een reden om – met dank aan het Centrum Beeldende Kunst (CBK) in Rotterdam – te besluiten de Jasbank deels te restaureren, en de gedenksteen met zijn bijzondere typografie te reconstrueren.

DE JASBANK NA DE ONTHULLING, 1935

ARCHITECTONISCH SCHILDERIJ (PROUN) VAN EL LISSITZKY, ± 1920

JASBANK TYPOGRAFIE : EEN RECONSTRUCTIE

De Jasbank uit 1935 bestaat uit een bijzondere samenstelling van stijlen.

Het verticale en horizontale lijnenspel verwijst direct naar het moderne bouwen van de Nieuwe Zakelijkheid, vooral in compositie en kleurstelling. Erdoorheen schemert de invloed van de baksteenarchitectuur van architect Dudok. De gedenksteen in de hoek rechtsboven is een typografische uiting die zich weinig lijkt aan te trekken van deze stijlperiodes. De richting is Amsterdamse School: lettervormen die regelrecht uit de letterkast van Berlage en De Klerk lijken te komen, hoewel hun hoogtijdagen in 1935 al enigszins voorbij waren.

Letters werden in die tijd voornamelijk gebruikt voor drukwerk op papier. Er werd geëxperimenteerd met ornamenten en compositie, maar de lettervorm lag grotendeels vast: schreefletters als Garamond en Bodoni of schreefloze als Grotesque en Annonce. Alle andere lettertoepassingen waren handwerk en werden – meestal naar voorbeelden uit letterproeven – gemaakt voor eenmalig gebruik. Deze typografie was te zien op reclameschilderingen, bioscoopaankondigingen, uithangborden en teksten op gebouwen.

De steenhouwer-typograaf van de gedenksteen zal ongetwijfeld stijlboeken hebben ingezien. Zijn letters zijn gebaseerd op voorbeelden uit de Amsterdamse School-periode, waar hij enkele bestaande vormen uit overnam; de rest construeerde hij naar eigen inzicht. Letters van de Amsterdamse School werden voornamelijk – door architecten zelf – ingezet voor de naamgeving op gebouwen, bewegwijzering en huisnummers. Altijd werd het letterbeeld in origineel ontwerp gebruikt; nooit werd er geput uit een bestaande set lettertekens van één type.

Op de gedenksteen is te zien dat de maker naast enkele bestaande voorbeeldletters een aantal letters zelf moest ontwerpen. Dat had tot gevolg dat de vorm, de dik-dunverhouding en vooral de ‘zwarting’ van het complete letterbeeld nogal wisselvallig is geworden. De grote kapitalen in de naam C. F. JAS (met een gespiegelde A) waren bepalend voor de richting. Daaruit zijn de kleine letters en cijfers geconstrueerd.

Door de oogharen kijkend, zoals een typografisch ontwerper doet, zien we dat de zwarting in het woord ‘commissaris’ en ‘Rotterdam’ ongelijk is verdeeld. De dubbele MM, SS en TT zorgen voor een inkt-ophoping die gecompenseerd had moeten worden door de omliggende letters wat vetter aan te zetten. Met name de O in beide woorden steekt mager af bij de omliggende letters. Ook met de cijfers is iets aan de hand; hier is gekozen voor nogal frivole rondingen tegenover de stevige, hoekige uitvoering van de andere letters. Druppelvormige cijfers tussen een verder strakke belettering.

De steenhouwer ontwierp en tekende zijn letters stuk voor stuk op doordrukpapier om ze vervolgens in lijn op de steen over te zetten. Bij de reconstructie is opgevallen dat hij – van links naar rechts werkend –

aan de rechterkant niet goed uitkwam met de ruimte. De letters in de woorden ‘Rotterdam’ en ‘bevolking’ zijn naar het eind toe telkens iets smaller gemaakt. Met name de smalle G als laatste letter staat niet in verhouding tot de rest van het letterbeeld.

Na het overzetten van de letters op de steen begon het uithakken met scherpe beitels. Dat was een spannend en nauwkeurig werk: alle hoeken even scherp, de rondingen mooi regelmatig en de diepte overal gelijk – onvergelijkbaar met de hedendaagse technische mogelijkheden. Nu worden de letters als computertekening in vectorpunten door een aangestuurde freesmachine zeer precies uit de steen geslepen, en zo is het ook gegaan met de reconstructie van de Jasbank. Het perfecte resultaat heeft niet de charme van het edele handwerk, maar de Jas-gedenksteen is gelukkig weer terug op zijn plaats.

André van Dijk

ARCHITECT BAAS IN DE HOEK

Wat was de relatie van de beroemde architect G.W. Baas met het dorp Hoek van Holland, en waarom was uitgerekend hij de ontwerper van de Jasbank?

Bekend is dat hij vanwege de economische crisis in 1932 door zijn werkgever Brinkman en Van der Vlugt werd ontslagen en als bouwkundige een eigen bureau had aan de Koning Willem III weg in Hoek van Holland. Een belangrijke opdracht was het ontwerpen van een woonhuis met praktijk voor de plaatselijke huisarts dr. Knip, aan de ‘s Gravenzandseweg in 1933: een uiterst moderne staalconstructie opgetrokken uit gele baksteen met stalen raamkozijnen. In datzelfde jaar ontwierp hij voor de familie Lanser een zilverkleurig, kubusvormig houten huis van beschilderd aluminium aan de Strandweg, het ‘Lanserhuis’.

Het houten woonhuis met kantoorkamer dat hij in 1932 ontwierp voor de firma Volker Stevin aan de Stationsweg, had dezelfde kubusvorm. Baas’ architectuur sloot naadloos aan bij de ontwerpen die hij bij Brinkman en Van der Vlugt gewend was te maken: composities van rechthoekige, strakke blokvormen met een zakelijk functionalistische plattegrondindeling en raamplaatsing, geheel in de stijl van het Nieuwe Bouwen.

Het is in de Hoek bij deze drie ontwerpen gebleven. De dokterswoning ‘Huis Knip’ aan de ‘s Gravenzandseweg werd pension, later hotel Poort van Europa en is in de jaren tachtig afgebroken om plaats te maken voor koopwoningen. Het huis aan de Stationsweg is nog steeds bewoond, maar van het ‘Lanserhuis’, het zilverkleurige huis aan de Strandweg, is verder niets bekend; zeer waarschijnlijk is het in de oorlog door de Duitsers gesloopt. De opdracht voor de Jasbank was wellicht een logisch gevolg van Baas’ bekendheid als architect en zijn contacten met een aantal Hoekse notabelen, onder wie dokter Knip en: commissaris Jas!

Frank Dam

PENSION ‘POORT VAN EUROPA’, 1953